De Goede Dag
Der Oude Egyptenaren

OPENBARE LES

GEGEVEN BIJ DE AANVAARDING VAN HET AMBT
VAN GEWOON LECTOR IN DE EGYPTISCHE
TAAL- EN LETTERKUNDE AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT
TE GRONINGEN OP DINSDAG 7 DECEMBER 1971

DOOR

Dr. H. te Velde

LEIDEN
E. J. BRILL
1971

Dames en Heren,

In Egyptische teksten vinden wij herhaaldelijk de uitdrukking *ỉrỉ ḥrw nfr*. Een Nederlandse Egyptoloog pleegt te vertalen: „Vier een vrolijke dag", of „Vier de goede dag", terwijl de weergave van een Nederlandse dichter [1]) is „Maak de dag tot een feest". Dit wekt de verwachting, dat het geen sombere, maar integendeel een vreugdevolle werkzaamheid zal zijn deze Egyptische uitdrukking nader te onderzoeken. Ik moet u echter waarschuwen: Onlangs hebben enige Amerikaanse Egyptologen [2]) getracht deze algemeen aanvaarde betekenis van een oproep tot feestvreugde te verstoren. Zij vertalen soms „Celebrate the holiday" in de betekenis van: „Vier de laatste levensdag" m.a.w. als ik de portée van de Egyptische uitdrukking juist zou willen weergeven, zou ik, volgens hen, u kunnen voorhouden „memento mori" in plaats van „carpe diem".

Hoewel ik mij er niet mee kan verenigen is deze gedachte op zichzelf beschouwd nog niet zo vreemd. De spreuk *ỉrỉ ḥrw nfr* is talloze malen juist in Egyptische graven gevonden. En ook wie niet op de hoogte zou zijn van dit feit, maar wel eens een Egyptisch museum bezocht heeft met al zijn mummies, lijkkisten en dodenboeken en wie de Egyptische koningsgraven en pyramiden van foto of uit eigen aanschouwing kent zou op de gedachte kunnen komen, dat de Egyptenaren meer gepreoccupeerd waren met sterven, dood en eeuwigheid dan met de goede dagen van het aardse leven en feest-

vreugde. Inderdaad: Het meeste van de materiële cultuur der Egyptenaren, die bewaard is gebleven, heeft betrekkin op het leven na de dood. Hetzelfde geldt voor de geschreven bronnen van het oude Egypte: Hoeveel papyri zijn er niet bekend, waarvan teksten en tekeningen handelen over het leven na de dood. Behalve de genoemde dodenboeken kan men bovendien herinneren aan de teksten geschreven op de lijkkisten, en aan de teksten, die zich bevinden in de pyramiden. Wanneer wij een onkritische kwantitatieve methode op de Egyptische archeologische en literaire bronnen zouden toepassen, zou de conclusie voor de hand liggen dat de Egyptenaren vooral gedacht hebben over dood en eeuwigheid. Men moet echter in aanmerking nemen dat, hoeveel ook bewaard is gebleven van de eeuwenoude beschaving der Egyptenaren en hoeveel ook teruggevonden is door de archeologen, dit alles slechts een schamele restant is van het leven aan de Nijl van 3000 of 4000 v.C. tot enkele eeuwen voor of na het begin van onze jaartelling. Zo is berekend [3]), dat uit de tijd van het Oude Rijk, toen de pyramiden gebouwd werden, slechts één honderdduizendste van alle beschreven papyri bewaard zijn gebleven en dat deze verhouding voor latere perioden der Egyptische geschiedenis nauwelijks gunstiger geschat mag worden. Dat het materiaal betreffende een oude cultuur als de Egyptische weinig zekere conclusies toelaat kan niet genoeg gezegd worden. Nieuwe vondsten en nieuwe analyses kunnen het beeld van de Egyptische cultuur dat in 150 jaren egyptologische arbeid is opgebouwd nog steeds op vele punten ingrijpend wijzigen. Het materiaal is niet alleen schaars, maar ook eenzijdig. Er is wel het

een en ander bekend over hoe de Egyptenaren de officiële religieuze en nationale feesten gevierd hebben, maar wij weten weinig van hoe en inhoeverre de Egyptenaren een feestelijke vorm gegeven hebben aan de vreugde ter gelegenheid van geboorte, besnijdenis, huwelijk e.d. Dat wij nog zoveel weten van de Egyptische preoccupatie met het leven na de dood, van begrafenisceremonien en feestelijke dodenmaaltijden, kan verklaard worden uit het feit dat de Egyptenaren hun doden begroeven in de woestijn buiten de bewoonde wereld. Wanneer Toetanchamon begraven zou zijn geweest in dat kleine deel van Egypte dat steeds intensief bewoond en bebouwd is geweest, zou hoogstwaarschijnlijk zijn mummie en alles wat in zijn graf is gevonden verloren zijn gegaan, zoals zovele andere dingen, die betrekking hebben op het dagelijkse leven der Egyptenaren. De Egyptologie is er zich van bewust, dat het aloude Europese beeld van Egypte als het mysterieuze land van de dood nogal eenzijdig is. Zeker, het materiaal dat ons ter beschikking staat, laat de conclusie toe, dat de Egyptenaren op hun wijze de doodsproblematiek onder ogen hebben gezien. Maar dat betekent nog niet dat zij elkaar alleen maar herinnerden aan de dood en niet de dag geplukt zouden hebben. De Egyptenaren hadden een omvangrijke wijsheidsliteratuur, die men het beste levensleren kan noemen. In de restanten der Egyptische letterkunde vinden wij niet alleen de oudste religieuze teksten der mensheid over de dood en de opstanding uit de dood, maar ook de oudste erotische gedichten, die op schrift zijn gesteld, waarin de aardse levensdriften bezongen worden. De Egyptenaren hebben in hun godsdienst antwoorden ge-

vonden op de problemen van de dood. Egypte is immers het land, waar de doden goden waren en de goden doden, naar het woord van Thomas Mann [4]). Wanden van Egyptische graven en pyramiden zijn veelal bedekt met teksten en tekeningen over het leven dat verrijst uit de dood. Maar telkens vinden wij ook tot in de graven toe, ja juist in de graven, de oproep: „Vier de goede dag".

In het graf van een priester Neferhotep, vader van de god is zijn priestertitel, kan men lezen [5]):

Het goede levenslot is vergankelijk
Mensen gaan heen sinds de tijd van de god
Een nieuw geslacht neemt hun plaats in
Re vertoont zich zelf in de morgen
Atoem gaat te ruste in de westelijke bergen
Mannen verwekken en vrouwen ontvangen
Iedere neus ademt lucht
Als het licht wordt gaan al hun kinderen naar hun plaatsen.

En dan komt het:

Vier de goede dag, vader van de god
Breng balsem hars en reukolie tesamen aan je neus
En lotuskransen en liefdesappelen op je borst
Terwijl je zuster, die in je hart is, gezeten is aan je zijde
Breng zang en muziek voor je aangezicht
Negeer al het kwaad en denk aan de vreugde
voordat die dag komt van de landing in het land, dat de stilte mint.

In de nogal beschadigde regels van dit bekende harpenaarslied, die hierop volgen, kan men herhaalde malen: „Vier de goede dag", bespeuren.

Juist omdat het goede levenslot d.i. de tijd van leven, die een mens heeft, niet eeuwig en duurzaam is, maar aan veranderingen onderhevig is, vergankelijk en eindig is, wordt opgeroepen tot het levensfeest: „Vier de goede dag". Opvallend is dat de overleden priester Neferhotep daartoe wordt opgeroepen. Het lijkt mij echter niet noodzakelijk de tekst zodanig te lezen en te emenderen dat men zou moeten vertalen: Vier de goede dag van (sc. de laatste dag van) Neferhotep [6]). De Egyptenaren hoopten en geloofden immers, dat hun doden in staat gesteld werden de onderwereld in en uit te gaan, dat de doden uit konden gaan in de dag om de zon te kunnen aanschouwen. Als de overledenen geacht werden na de dood op aarde terug te kunnen keren, waarom zou het dan zo vreemd zijn dat de overleden Neferhotep aangespoord werd de goede dag te vieren. In Neferhotep werden in concreto uiteraard ook de familieleden en vrienden, die op gezette tijden het graf bezochten door de harpenaar uitgenodigd de goede dag te vieren, d.w.z. deel te nemen aan het gastmaal in het graf, waarvan Neferhotep gold als de gastheer.

Dezelfde oproep *ỉrỉ ḥrw nfr* vinden wij ook in het beroemde Anteflied [7]).

Het goede levenslot is vergankelijk
Mensen gaan heen
Anderen vestigen zich
Sinds de tijd van de voorouders

De goden, die er vroeger waren
Die te ruste gegaan zijn in hun pyramiden
En ook de verheerlijkte doden
Die begraven zijn in hun pyramiden
Die huizen bouwden
Hun plaatsen zijn er niet meer
Wat is er uit hen geworden?
Ik heb de woorden van Imhotep en Hordedef gehoord
Die men als spreekwoorden spreekt
Zij zelf zijn heengegaan
Wat zijn hun plaatsen?
Hun muren zijn ingevallen
Hun plaatsen zijn niet meer
Alsof zij nooit geweest zijn
Niemand komt vandaar
Dat hij vertelt over hoe het hun gaat
Dat hij vertelt wat zij nodig hebben
Dat hij ons hart vertroost
Voordat wij komen naar de plaats
Waarheen zij gegaan zijn
Wees hierover onbekommerd
Wees onbezorgd over het feit dat de verheerlijkingsriten over je voltrokken worden
Volg je hart zolang je leeft
Leg myrrhe op je hoofd
En kleed je in fijn linnen
Terwijl je gezalfd bent met de echte wonderen van de tempel
Maak meer plezier
En laat je hart niet vermoeid raken
Volg je hart en je plezier

Doe je werk op aarde naar de ingeving van je hart
Die dag van de dodenklacht komt wel naar jou toe
De Vermoeide van Hart kan hun klagen niet horen
Hun dodenklachten kunnen niet redden uit het graf

Dan volgt een woord dat zeer wel refrein zou kunnen betekenen en daarna

Vier de goede dag
Word er niet moe van
Zie zijn bezittingen kan men niet meenemen
Zie het bestaat niet dat men heengaat en terugkomt.

In nog scherpere bewoordingen dan in het harpenaarslied in het graf van Neferhotep wordt het onherroepelijke van het vergankelijke leven geschilderd, o.a. in het hyperkritische en ketters aandoende slot, dat men niet kan heengaan en terugkomen. Juist in de context van zo'n lied klinkt de spreuk *ìrì hrw nfr* op. Dit Anteflied is aangetroffen in een papyrus midden tussen liefdesliederen. Fragmenten ervan bevinden zich in een graf en wel in dat van Pa-aton-m-heb, dat in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden bewaard wordt. Het is mogelijk dat dit lied evenals het harpenaarslied van Neferhotep gezongen is bij de Egyptische gastmalen in de graven.

De gastmalen, die vereeuwigd zijn op de wanden van de Thebaanse grafkamers, werden gehouden ter gelegenheid van het Feest van het Woestijndal [8]), dat jaarlijks in de zomer tussen oogst en overstroming van de Nijl gevierd werd. Het beeld van de god Amon werd in een draagbare boot uit zijn tempel te Karnak gedragen door

de priesters. Het maakte de feestelijke overtocht over de Nijl met de speciale boot van Amon, de Oeserhat, en bezocht dan de dodentempels der farao's op de westoever van de Nijl. De bevolking van Thebe, die de god in processie volgde, bezocht bij die gelegenheid de graven die uitgehouwen zijn in het gebergte. Reeds vroeg in de ochtend werden daar de offergaven voor de dodenmaaltijd gewijd met brandoffers en gebeden. Wanneer de god Amon te ruste was gegaan in een van de koninklijke dodentempels, die tegelijk Amontempels waren, gingen de feestgangers naar de graven van hun familieleden met bloemen, die misschien op de knieën van het grafbeeld gelegd werden. De ruimte in de rotsgraven, waar de feestelijke dodenmaaltijd gevierd werd, was reeds van te voren versierd, verlicht en ingericht met matten, stoelen, krukjes en tafeltjes. Zangers, zangeressen en danseressen, muziekanten o.a. harpspelers waren geëngageerd. Na aankomst bij het graf, werden de gasten, zo'n 10 tot 30 mensen, gezalfd en gesierd met bloemkransen en lotusbloemen. Er werd veel gedronken. Bij het aanbieden van de drank door de Thebaanse schonen werd geroepen „Drink de goede bedwelmende drank, vier de goede dag "[9]). Het is opmerkelijk dat de uitdrukking *ỉrỉ hrw nfr* zo dikwijls bij taferelen is geschreven, waar de beker wordt gereikt. Klaarblijkelijk fungeerde hij als drinkspreuk. De eerder geciteerde harpenaarsliederen, waarin de vergankelijkheid van het leven bezongen wordt èn waarin wordt opgeroepen de goede dag te vieren worden begrijpelijker wanneer men aanneemt dat deze voorgedragen werden tijdens zulke nachtelijke feesten in de graven. De levenden komen naar het graf en worden

opgewekt de goede dag te vieren terwijl zij nog leven. Ook de gestorvenen die de levenden in hun huis ontvangen worden daartoe opgeroepen. De scheidslijn tussen levende en verheerlijkte familieleden moest in de roes van het feest, in het vieren van de goede dag, te niet gedaan worden [10]). Niet alleen in graf, maar ook in huis, paleis en vrije natuur hebben Egyptenaren de goede dag gevierd, maar wegens de aard van het bewaarde materiaal hebben wij daarover minder gedetailleerde gegevens, hoewel een nader onderzoek hiernaar zeker lonend zal zijn.

De uitdrukking *ỉrỉ hrw nfr* omvat drie woorden. Het werkwoord *ỉrỉ* komt talloze malen voor in Egyptische teksten en kan dikwijls vertaald worden met „maken" of „doen". Soms laat de context een meer genuanceerde vertaling toe. Het kan b.v. met het woord *ḥb*, dat feest betekent geconstrueerd worden en dan ligt de vertaling „een feest vieren" voor de hand. Wanneer het geconstrueerd is met een tijdsaanduiding, zoals ogenblik (*3t*) en jaar (*rnpt*), pleegt men *ỉrỉ* te vertalen met doorbrengen: *ỉrỉ hrw* komt voor in de betekenis: „De dag doorbrengen". Het Egyptisch kent verschillende woorden voor „dag". Daarvan is het woord *hrw* wel het meest algemeen gebruikelijk. Het zou etymologisch kunnen samenhangen met het werkwoord *hrỉ*, dat tevreden zijn, opgewekt zijn betekent. Evenals *ỉrỉ* en *hrw* komt ook *nfr* zeer dikwijls voor in Egyptische teksten, achter zelfstandige naamwoorden, in de betekenis: „goed" „schoon", „volmaakt" e.d. De woordenboeken vatten *nfr* op behalve als adjectief, ook als substantief, verbum en als adverbium. Het Grote Woordenboek vertaalt *nfr* in het kader van onze

uitdrukking nu eens als adjectief, dan weer als adverbium „Sich einen frohen Tag machen" (WB II 499) en „Einen Tag froh begehen" (WB I 109). Omdat in een overeenkomstige uitdrukking [11]) *iri 3t nfrt* het woord *nfr* zich in geslacht richt naar het vrouwelijke substantief *3t* is het aannemelijk dat *nfr* het substantief *hrw* bepaalt en het geen bijwoord is bij een verbale uitdrukking *irî hrw*. Daarbij komt dat *hrw nfr* vele malen voorkomt zonder het werkwoord *irî*. *Hrw nfr* kan zelfs een persoonsnaam [12]) zijn, zodat het verband tussen *hrw* en *nfr* zeer nauw is. *Hrw nfr* kan behalve met *irî* met nog andere verba geconstrueerd worden: *šms* en *sm3* „de goede dag najagen" en „zich verenigen met de goede dag". Opmerkelijk is verder dat een bepaald feest in een tekst „het goede feest (*ḥ3b nfr*) van het onthullen van het godenbeeld" genoemd kan worden, maar in een andere paralelle tekst de goede dag (*hrw nfr*) van het onthullen van het godenbeeld" [13]), zodat *hrw nfr* een synoniem van *ḥ3b*, feest, schijnt te zijn. Wij zouden dus *irî hrw nfr* kunnen vertalen met: „Vier feest" of „verheug u". De vraag rijst dan wel, hoe het komt, dat de Egyptenaren hun woord voor dag of goede dag gebezigd hebben in een uitdrukking die „verheug u" betekent.

Tot dusver is de vraag blijven liggen inhoeverre *hrw nfr* laatste dag of sterfdag zou kunnen betekenen. En wij hoeven er ook heus niet zo lang bij stil te blijven staan, want deze vertaling leidt op een dwaalweg. De betekenis laatste is afgeleid uit etymologisch onderzoek van het woord *nfr* dat met einde zou samenhangen [14]). Dientengevolge zou *w3t nfrt* laatste weg betekenen en *hrw nfr* laatste dag. De vertaling „laatste weg" is onlangs af-

gewezen [15]). En ik heb geen enkele tekst ontdekt waarin *hrw nfr* noodzakelijk met laatste dag vertaald zou moeten worden [16]). De aangevoerde bewijsplaatsen zijn niet overtuigend. In het graf van Petosiris [17]) kan men lezen: „Ik zal jullie leiden naar de weg des levens . . . . . Drinkt. Wordt dronken. Mijdt de feestdag (*hrw nfr*) niet. Volgt je hart in het ogenblik op aarde" m.a.w.: Geniet van het leven. Deze openhartige oproep tot plezier maken is echter niet door allen verstaan en men heeft vertaald: "Be aware of the drunkenness and do not cease to the last day. Follow your conscience in the moment on earth" [18]). De Amerikaanse vertaler merkt in zijn commentaar op, dat, omdat een oproep tot hedonisme onwaarschijnlijk zou zijn, *hrw nfr* hier de laatste dag zou moeten betekenen. Op grond van dit vooroordeel komt hij tot een vertaling die geheel tegengesteld aan de onze is. Omdat in andere tekstplaatsen nergens de dwingende noodzaak bestaat *hrw nfr* met laatste dag te vertalen, ja sterker, een zodanige vertaling hoogst onwaarschijnlijk is, — hoeveel begrip ik ook persoonlijk heb voor het standpunt van een puritein — meen ik te moeten vertalen: Mijdt de feestdag niet en in het algemeen de vertaling laatste dag voor *hrw nfr* te moeten verwerpen. Dat impliceert dat *irî hrw nfr* op zichzelf niet de specifieke bijbetekenis heeft van een oproep de sterfdag van een overledene te vieren, maar een oproep is om plezier te maken.

De leefregel van Petosiris: „Drinkt. Wordt dronken. Mijdt de feestdag niet" is toch wel zo merkwaardig op het eerste gezicht, dat enige toelichting hier op zijn plaats is. Behalve de kwade dronk kenden de Egypte-

naren de gelukzalige dronkenschap, die niet bewustzijnsbeperkend, maar eerder bewustzijnsverruimend werkt. Maar het kon toch nauwelijks regel zijn om zich overal en altijd maar zoveel mogelijk te buiten te gaan aan drank en er maar op los te leven. Naast de hebzuchtige mens is de hete mens, die er op los leeft, het schrikbeeld der Egyptische levensleren. Uit deze wijsheidsliteratuur blijkt hoezeer de Egyptenaren getracht hebben het menselijke leven te ordenen en te regelen. Maar het schijnt, dat de Egyptenaren ervan uitgingen dat zo'n ordening alleen maar kans van slagen heeft, wanneer daarin ordeloosheid of verwarring begrepen is. Volgens hen bestond de werkelijkheid uit zijn en niet-zijn en was de geordende schepping omgeven door de chaos. In hun godsdienst vereerden zij goden niet slechts als behoeders, maar ook als verstoorders van de kosmische en zedelijke orde [19]). Egyptenaren kunnen zeggen, dat God de wijn geschapen heeft om de zorg te verdrijven [20]), maar ook dat de wijn voortkomt uit Noen, de oeroceaan, de chaos, die de geordende schepping omringt [21]). In het laatste geval is wijn blijkbaar een verwarrend element in het geordende bestaan, omdat het een bedwelmende drank is. Men dronk inderdaad niet alleen om de gezelligheid en het genot, maar om dronken te worden, om het bewustzijn te veranderen. Men ging opzettelijk zover tot het gelag verwarde in dronkenschap [22]). In een kalender van gunstige en ongunstige dagen wordt een bepaalde datum, de 6e dag van de 2e maand, als een feestdag (*hrw nfr*) van Re aangemerkt en als volgt gecommentarieerd: „Ieder die op die dag geboren is zal sterven in dronken toestand" [23]). Het heengaan of beter blijven in zo'n gelukzalige roes

werd kennelijk door de schrijver als een schone dood beschouwd, alsof men zich dan de moeitevolle tocht naar het dodenrijk zou kunnen besparen. De gedachte schijnt te zijn dat niet alleen slapers en dromers, maar ook degenen die in een roes zijn zich bevinden in Noen waar zij kunnen verkeren met goden en doden. Bekend is de Egyptische tekst volgens welke de mensen wanneer zij gaan slapen zich begeven in Noen — wij zouden zeggen het onbewuste — om de volgende morgen met vernieuwde krachten uit de slaap te ontwaken [24]). Evenals de slaap schijnt voor de Egyptenaren de dronkenschap een gang naar de ongebreidelde krachten van het onbewuste te zijn, een terugkeer te zijn naar het ongedifferentieerde van voor en buiten de schepping. De boog kan niet altijd gespannen blijven. Vandaar is in het graf van Petosiris gegrift: „Drinkt. Wordt dronken. Mijdt de *hrw nfr* niet". Het drankgebruik was dus geregeld. De *hrw nfr* is de juiste gelegenheid om uit de band te springen en zich over te geven aan drank en chaos. En dat hebben de Egyptenaren dan ook terdege gedaan. In Thebaanse graven zijn scenes van dronkenschap en onpasselijkheid ook van vrouwen uitgebeeld. In een scene in een graf te El Kab [25]) waar de beker wordt gereikt met het bijschrift: „Vier de goede dag", schijnt een feestvierende dame te zeggen: „Geef mij 18 bekers wijn. Zie ik begeer te drinken. Mijn binnenste is zo droog als stro". Dat speciaal dronken vrouwen in woord en beeld vereeuwigd werden in de graven kan samenhangen met het feit dat de godin Hathor meesteres van de dronkenschap was.

Ons rest nog de beantwoording van de vraag, hoe het komt dat de Egyptenaren de uitbundige feestvreugde

door middel van eten en drinken, dans, muziek en zang, het vieren van de goede dag hebben genoemd. Zonet stipte ik aan, dat de Egyptenaren kalenders van gunstige en ongunstige dagen hadden. Op grond van mythische precedenten werd door de kalenders aangegeven wat men op een bepaalde dag kon verwachten, wat men moest doen of wat men moest nalaten. Sommigen dagen waren aangemerkt als slecht, andere als ongewis en weer andere als goed, *nfr*. Nu zou men op de gedachte kunnen komen, dat de uitdrukking *ỉrỉ hrw nfr* betekent het uitbuiten van de dag, die volgens de kalender goed is. Echter niet bij alle dagen, die in de kalenders als gunstig aangemerkt zijn, maar slechts bij sommige daarvan vinden wij de aanwijzing de *hrw nfr* te vieren in huis of in het gehele land. *Hrw nfr* heeft veeleer de speciale betekenis feestdag dan de meer algemene betekenis gunstige dag. Ik heb geen expliciet bewijs kunnen vinden, dat de Egyptenaren de *hrw nfr* beschouwden als niets anders dan een volgens de kalender gunstige dag.

Wij zullen eerder de oplossing moeten zoeken in de betekenis van de dag, die als zodanig goed is ten opzichte van de nacht in het wereldbeeld der Egyptenaren. Reeds de Egyptische naam van het Dodenboek is veelzeggend: *Prt m hrw*, het Uitgaan in de Dag. Hoe dikwijls is in de Egyptische dodenliteratuur dit uitgaan in de dag of overdag niet te vinden als de vurigste wens van een overledene. Het lijkt wel, dat dit het hoogste ideaal was in het leven na de dood. De Egyptenaren wensten na de dood uit te gaan uit de duisternis en onderwereld en uit te gaan in de dag om de zon te kunnen aanschouwen. De dag wordt gekenmerkt door het licht, de nacht door

de duisternis. Vandaar was de dag reeds impliciet goed met betrekking tot de nacht. De nacht [26]) werd zelden goed genoemd. Etymologisch hangt het Egyptische woord voor nacht, *grḥ*, samen met „ophouden", „stilstand" en „stilte". Wanneer de duisternis invalt — en hoe snel voltrekt zich in Egypte de wisseling van dag en nacht — dan is het alsof de vormen vervagen en de wereld terugvalt in het ongedifferentieerde van voor de schepping. Een dodentekst luidt: „Mijn gruwel is het 's nachts uit te gaan. Overdag is het dat ik uitga. 's Nachts word ik ontvangen. Overdag word ik geboren" [27]). Nacht en duisternis zijn overgangen naar het niet-zijn en de oerchaos. Zij omringen de schepping en dringen daarin tijdelijk binnen, totdat zij verdreven worden door het licht van de opgaande zon, die de goede dag schenkt. De nacht is slaapverwekkend en heeft evenals bedwelmende drank een bewustzijnsveranderende werking. Opmerkelijk is dat in de Thebaanse graven de goede dag gevierd werd in het holst van de nacht.

Er zijn verschillende liederen gevonden, die beginnen met de uitroep [28]) *hrw nfr*, alsof men met deze kreet, die niet alleen in de graven, maar ook op de akker, in het paleis en in de tempel aangeheven werd, greep kon krijgen op de vormeloosheid en ordeloosheid, die zich om het geordende bestaan heen uitstrekt. Men kan vertalen „Wat een feest!" zoals men *ỉrỉ hrw nfr* kan vertalen met „verheug u", maar dan verwaarloost men de betekenis van de dag in het wereldbeeld van de Egyptenaren. Een oogstlied luidt [29]):

Goede dag! Het is koel. De ossen trekken
De hemel doet naar onze wens
Laten wij werken voor de landheer,

Een troonsbestijgingslied luidt [30]):

Goede dag! Hemel en aarde zijn verheugd
Want u bent de grote heer van Egypte
Die gevlucht waren, zijn teruggekeerd naar hun steden
Die verborgen waren, zijn weer te voorschijn gekomen
Die honger hadden, zijn verzadigd
Die dorst hadden, zijn dronken
Die naakt waren, zijn gekleed in fijn linnen
Die in lompen waren, hebben witte kleren
Die in de gevangenis waren, zijn vrijgelaten
Die treurden, (?) zijn in vreugde.
Die deze aarde verwarden, zijn vreedzaam geworden.

Een Isislied luidt [31]):

Goede dag! Hemel en aarde zijn in feest
Isis heeft in Chemnis gebaard
Haar stem reikte tot de hemel
De goden waren verenigd tot haar bescherming
En Thoth was aan hun hoofd
De godinnen waren om haar heen verzameld
En Neith was aan haar hoofd
Die (in haar buik) was, is verheugd
Grote Isis, moeder gods, verheug u.

Tenslotte een lied dat Thoth reciteerde toen de strijd tussen Horus en Seth beslecht was [32]):

Goede dag! Horus, heer van deze aarde . . .
Goede dag op deze dag die ingedeeld is in zijn minuten
Goede dag in deze nacht, die ingedeeld is in zijn uren
Goede dag in deze maand, die ingedeeld is in zijn vijftiendagenfeest
Goede dag in dit jaar, dat ingedeeld is in zijn maanden
Goede dag in deze oneindigheid, die ingedeeld is in zijn jaren
Goede dag in deze eeuwigheid
Hoe goed is het, wanneer zij op tijd tot u komen.

De dag is goed en waard om gevierd te worden, omdat daarop het volle bewuste leven tot ontwikkeling kan komen en kan culmineren. De dag is de levenstijd van de zonnegod, die de chaosmachten overwonnen heeft. Een zinsnede uit een zonnehymne luidt: „Uw levenstijd, dat is iedere dag"[33]). De *hrw nfr* is niet de laatste dag, maar de goede dag, de tijd, waarop het volop dag is, de volle dag. Juist waar de Egyptenaar nolens volens in de greep van nacht en roes, de voorboden van de eeuwige eindeloze ongeschapen duisternis, dreigt te komen, viert hij de goede dag, verheugt hij zich. Het is de spanning van zijn en niet-zijn, het spel om zijn en niet-zijn te integreren in het uitzicht op de nieuwe dag. Tijdens een nachtelijk feest in een graf bij Thebe moet het volgende lied gezongen zijn [34]):

Goede dag in deze nacht
Morgen willen wij opnieuw zeggen
Hoe fris is de morgen

Hij is beter dan gisteren
Omdat hij goed is
Laat ons de zeer goede dag vieren.

Hare Majesteit de Koningin ben ik dankbaar voor mijn benoeming tot lector in de Egyptische taal- en letterkunde.

Mijne Heren Curatoren, mijnheer de Secretaris van de Universiteit. Ik ben U erkentelijk, dat U mij voor deze benoeming hebt willen voordragen. U kunt er op rekenen dat ik mij naar beste kunnen persoonlijk zal inzetten voor de vervulling van mijn taak en ik weet mij daarbij gesteund door het vertrouwen dat U in mij stelt.

Mijnheer de Rector Magnificus, Dames en Heren Hoogleraren, Lectoren, Docenten en Leden van de Wetenschappelijke Staf, in het bijzonder van de Faculteit der Letteren en de Theologische Faculteit. Mijn bevordering tot lector betekent voor mij een aansporing verder samen met U mee te werken aan de bloei van onze universiteit.

Hooggeleerde Van Baaren, Voorzitter van de Vakgroep Godsdienstwetenschap van de Theologische Faculteit, hooggeleerde Hospers, Voorzitter van de Subfaculteit niet-westerse Talen van de Faculteit der Letteren. Ik prijs mij op deze goede dag gelukkig dat ik officieel het ambt van lector in de Egyptische taal- en letterkunde aanvaarden kan in dit „milieu savant comme celui de Groningue", zoals onlangs het Franse tijdschrift Revue de l'Histoire des Religions het uitdrukte. U hebt mij echter wel zoveel Groningse nuchterheid in de loop der jaren

bijgebracht dat ik zeer wel weet, dat niet alleen geleerdheid en klimaat, maar ook persoonlijke inzet vereist zijn om te kunnen komen tot goed onderzoek en goed onderwijs.

Dames en Heren Studenten.

Het zijn slechts enkelen die de studierichting Egyptische taal en letterkunde als hoofd- of bijvak kiezen. Het is mij een vreugde u te begeleiden in de speurtocht naar de Egyptische beschaving. Ik hoop met u, dat uw uitzonderlijke studiezin in de komende jaren niet belast zal worden met zeer hoge collegegelden. Want welke grootse perspectieven de studie der Egyptologie ook biedt, het geeft geen uitzicht op veel financieel profijt. De theologische studenten zal ik zover het mij mogelijk is tegemoet komen in hun studie van de Egyptische godsdienst. En voorts, dames en heren studenten, uw belangstelling in de Egyptische cultuurgeschiedenis uit meer dan 20 verschillende studierichtingen is het bewijs dat de Groningse Egyptologie niet alleen weinigen, maar ook velen van dienst kan zijn. Welnu. Het zij zo.

NOTEN

[1]) Bertus Aafjes, De Blinde Harpenaar. Amsterdam, 1965[3].
[2]) D. Lorton, The Expression *Šms-ib*, JARCE 7 (1968), 45, 46, 49, Cf. H. Goedicke, The Report about the Dispute of a Man with his Ba, Baltimore-London, 1970, 129, 199.
[3]) E. Hornung, Einführung in die Ägyptologie, Darmstadt, 1967, 31.
[4]) Thomas Mann, Joseph und seine Brüder, Frankfurt, 1965, 803.
[5]) W. M. Müller, Die Liebespoesie der alten Ägypter, Leipzig, 1899, Pl. I; M. Lichtheim, The Songs of the Harpers, JNES 4 (1945) Pl. VII.
[6]) D. Lorton, JARCE 7 (1968), 49.
[7]) W. M. Müller, Liebespoesie, Pls. XII-XV.
[8]) S. Schott, Das Schöne Fest vom Wüstental. Festbräuche einer Totenstadt (Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz, Abh. der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jhrg. 1952 nr. 11).
[9]) S. Schott, o.c., p. 76.
[10]) S. Schott, o.c., p. 78.
[11]) Urk VII 9, 16.
[12]) H. Ranke, Die ägyptischen Personennamen I, Glückstadt, 1935, 231. Cf. II, 1952, 203, 375.
[13]) W. Barta, Aufbau und Bedeutung der altägyptischen Opferformel, Glückstadt, 1968, 41 Anm. 12.
[14]) V. Loret, Kêmi 13 (1954), 9.
[15]) J. Assmann, Der König als Sonnenpriester, ADAIK 7, Glückstadt, 1970, 31 Anm. 6.
[16]) Hammamat 114, cf. H. Goedicke, Dispute of a Man, 129; H. Goedicke Kush 13 (1965), 110.
[17]) G. Lefebvre, Le tombeau de Petosiris II, Cairo, 1923, 90 nr. 127.
[18]) D. Lorton, o.c., JARCE 7 (1968), 45.
[19]) E. Hornung, Der Eine und die Vielen. Ägyptische Gottesvorstellungen, Darmstadt, 1971, 209.
[20]) Pap Insinger 32, 12.
[21]) H. P. Blok, Drei Stelen aus der Spätzeit im Haager Museum, Acta Orientalia 8 (1930), 200.
[22]) A. Erman, Die Literatur der Ägypter, Leipzig, 1923, 313.
[23]) A. M. Bakir, The Cairo Calendar no. 86637, Cairo, 1966, 19, cf. E. Brunner-Traut, Mythos im Alltag, Antaios 12 (1970) 331-347.
[24]) Pap Chester-Beatty, IV rt 11, 8-10, cf. A. de Buck, De Godsdienstige Opvatting van den Slaap (Med. en Verh. E.O.L. no. 4), Leiden, 1937.
[25]) J. J. Tylor, F. Ll. Griffith, The Tomb of Paheri at El Kab, London, 1894, 25 en Pl. VII.
[26]) E. Hornung, Nacht und Finsternis im Weltbild der alten Ägypter, diss. Tübingen, 1956.
[27]) CT VI 86c-e, cf. J. Assmann, Liturgische Lieder an den Sonnengott, Berlin, 1969, 119 Anm. 26.

[28]) H. Grapow, Wie sich die alten Ägypter anredeten, Abh. preuss. Ak. d. W., Berlin, Jhrg. 1941, 56.
[29]) J. J. Tylor, F. Ll. Griffith, Tomb of Paheri, pl. III.
[30]) Ostracon te Cairo, Rec. de Trav. 2 (1880), 116.
[31]) Philä II, 13, 17-24.
[32]) Edfou VI, 61.
[33]) Pap. Berlin 3049, 15, 9; J. Assmann, Liturgische Lieder, 121.
[34]) Thebaans graf no. 200; S. Schott, Altägyptische Liebeslieder, Zürich, 1950[2], 130.